

ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ ԴԱՏԱԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

ԼԻԱՆԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀՀ-ում դատալեզվաբանական փորձաքննությունը նորաստեղծ և զարգացող ոլորտ է: Ձևավորվելով և իրացվելով գործնական միջավայրում՝ անտեսված է մնացել տեսական դրույթներ մշակելու և դրանք իրացնելու, մեթոդաբանության, փորձագետներ պատրաստելու և այլնայլ հարցերում: Որպես միջգիտակարգային երևույթ՝ չունի մշակվածության բավարար չափ. հստակ նկարագրված չեն փորձաքննություն կատարելու կառուցվածքային և բովանդակային առանձնահատկությունները: Օրենքը ինչ-որ առումով ոչ բավարար պահանջներ և չափանիշներ է սահմանում փորձագետի համար: Հաշվի առնելով երևույթի կարևորությունը՝ ներկայումս անհրաժեշտություն է առաջանում զարգացնելու և կատարելագործելու լեզվաբանական փորձաքննության բնագավառը, մասնավորապես՝ ներդնելու լեզվաբան փորձագետ պատրաստելու հիմնավոր համակարգ:

Բանալի բառեր – դատալեզվաբանական փորձաքննություն, տերմինի հարցը, փորձագետի ընտրություն, մեթոդաբանություն, մեթոդ, լեզվաբանական մեկնաբանություն

Մուտք

Դատալեզվաբանական փորձաքննությունը դատական քննությունների համակարգում համեմատաբար նոր երևույթ է, որը լեզվաբանական հստակ վերլուծության սկզբունքներով և որոշակիորեն ընտրված մեթոդաբանությամբ քննում է բանավոր կամ գրավոր տեքստը/լեզվական միավորը՝ տալով դրական կամ ժխտական եզրակացություն: Պայմանավորված օբյեկտիվ, անաչառ և համակողմանի արդարադատություն իրականացնելու պահանջով՝ օր օրի մեծանում է դատալեզվաբանական փորձաքննության պահանջարկը: Ու թեև այն ներկայումս լայնորեն կիրառվում է դատաքննչական համակարգում, և դրա նշանակումն ու կատարումը կարգավորվում են ՀՀ օրենսդրությամբ, այսուհանդերձ այն դեռևս մշակման, կատարելագործման փուլում է: Մեզանում առկա են մնացել դրա դասակարգման, մեթոդաբանության և տեսագործնական բազում հարցեր. դրանց լուծման ուղիները որոշարկված չեն: Ավելին, եթե ԱՊՀ երկրների մի մասում (ՌԴ, Բելառուս, Ղազախստան, Ուկրաինա) վերջին երկու տասնամյակում ստեղծվել է մասնագիտական բազմազան գրականություն, գրվել են հոդվածներ, ատենախոսություններ, ապա մեզանում փորձաքննության ծագման ու զարգացման այս տեսակին ընդհանրապես անդրադարձներ չկան¹: Հիմնական

¹ Իրավագիտական աշխատություններում դատալեզվաբանական փորձաքննությունը օրենքից բխող և ըստ անհրաժեշտության նշանակվող երևույթ է, որի համար

պատճառը թերևս այն է, որ քննարկվող իրողությունը սկիզբ է առել ու զարգացել գործնական դաշտում և իրացվել հենց նույն միջավայրում:

Սկզբնավորումը, տերմինի հարցը, ուսումնասիրության առարկան

ԽՍՀՄ տարածքում ազգերի իրավահավասարության խախտման համար պատասխանատվության ենթարկելու օրենքը ամրագրվել է ԽՍՀՄ քրեական օրենսգրքում դեռևս 1922 թ.: Այդ խախտման բացահայտումը պետք է իրականացվեր նաև լեզվաբանական փորձաքննությամբ: Սակայն տասնամյակներով այն չի կիրառվել (խոսքը ներքին հետապնդման և տարբեր ոլորտներում գաղտնի՝ փակ իրականացվող բազմանշանակ գրաքննությունների մասին չէ): Սկսած 1990-ականներից՝ պաշտոնապես երևան են գալիս ազգերի, ռասայական կամ կրոնական խտրականության վերաբերյալ քրեական գործեր, որոնց լուծման հիմքը դատալեզվաբանական փորձաքննությունն է²: ԽՍՀՄ փլուզումից և անկախ պետությունների հռչակումից հետո շատ երկրների օրինակով ՀՀ-ն ձեռնամուխ եղավ սեփական իրավական մշակույթի ձևավորմանը, որում հատկապես 2000-ականներից հետո դատալեզվաբանական փորձաքննությունը դարձավ արդարադատ որոշում կայացնելու մի նոր գործիք: Այսպես ձևավորվում է նաև նույնանուն միջգիտակարգը՝ կիրառական լեզվաբանության և իրավագիտության առնչակցական կապերով:

Դատական լեզվաբանություն (անգլ.՝ Forensic Linguistics) կապակցությունը հենց **լեզվաբանական փորձաքննություն** իմաստով առաջին անգամ կիրառել է շվեդ լեզվաբան Յան Սվարտվիկը 1968 թ. մի աղմկահարույց քրեական գործի հետազոտության շրջանակում³: Տերմինը, սակայն, խիստ ընդհանուր էր և չէր արտացոլում փորձագիտության բուն էությունը: Ըստ ռուս տեսաբանների՝ հետագայում այն գործածվել է տարբեր անվանումներով՝ *փաստաթղթերի բառային-ոճական հետազոտություն, գրավոր խոսքի ուսումնասիրություն, տեքստաբանական քննություն, ոճաբանական քննություն, դատական խոսք, լեզվաքրեաբանություն*⁴ և այլն, որոնք վերը նշված պատճառով երկար չեն շրջանառվել: Ինչ վերաբերում է **դատական լեզվաբանություն/դատալեզվաբանություն/դատական խոսք** և **դատալեզվաբանական փորձաքննությ**

հիմք է միայն բավարար փաստարկների ու փաստերի առկայությունը:

² Տե՛ս **Ратинев А., Кроз М., Ратинова Н.** Ответственность за разжигание вражды и ненависти. Психолого-правовая характеристика, М., “Юрлитинформ”, 2005, էջ 36: Դատալեզվաբանական փորձաքննություններ իրականացնելու մեկնարկի մասին բազմազան աղբյուրներ տարբեր տարեթվեր են նշում, որոնք տատանվում են 1950-60-ական թթ.-ից մինչև 2000-ականները: 1990-ականներն ընդունում ենք ճշմարտամոտ տարբերակ հաշվի առնելով ինչպես այդ տարեթվի հաճախադեպ հիշատակումները, այնպես էլ համացանցում եղած արխիվային հետազոտությունների թվագրումները:

³ Մանրամասները տե՛ս https://ceur.ru/library/articles/lingvisticheskaja_jekspertiza/item351234/

⁴ Այս մասին տե՛ս **Галяшина Е.** Основы судебного речеведения, М., “СТЭНСИ”, 2003, **Бринев К.** Теоретическая лингвистика и судебная лингвистическая экспертиза, Барнаул, “Лексис”, 2009, **Баранов А.** Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика, 6-е изд., М., 2018, էջ 10-12:

յուն (այսուհետև նաև՝ **լեզվաբանական փորձաքննություն**) տերմիններին, ապա սրանք իրացման, նաև ուսումնասիրության սկզբունքներով ու մեթոդաբանությամբ անվանում են տարբեր իրողություններ: **Առաջինը** համընդգրկուն հասկացություն է, որը ներառում է դատական/դատավարական գործընթացներին բնորոշ խոսքային բոլոր դրսևորումների, այդ թվում՝ փաստաթղթերի լեզվական ուսումնասիրությունը (օրինակ՝ պաշտպանական ելույթ, դատավճիռ, դատական որոշում, ծանուցագիր և այլն): Թվարկված դեպքերում դատական լեզվաբանության ուսումնասիրության առարկան նախապես կազմված խոսքն է՝ **ստեքստը**, որը կարող է փոփոխության ենթարկվել, անցնել մշակման, ճշգրտման տևական գործընթացներով: Այս դեպքում դատական լեզվաբանության խնդիրը իրավական խոսքի մշակումն ու կատարելագործումն է, դրա մատչելի, տրամաբանական, ճշգրիտ, երբեմն նաև արտահայտչական որակների բացահայտումն է ու դրանց կիրառական հստակ ուղղությունների ամրագրումը: Այս պարագայում խոսքը վերլուծվում է լեզվական կանոնների և օրինաչափությունների համապատասխանեցման, լեզվական կառույցի տրամաբանական կապերի հաստատման, չհակասող եզրերի և բովանդակության փոխկապակցված առնչությունների և այլնի հաշվառմամբ, իսկ թերություններին, սխալների արձանագրումը հետագայում նպաստում է ոլորտում խոսքային որակների զարգացմանը:

Այլ է **երկրորդի** պարագան: Դատալեզվաբանական փորձաքննության ուսումնասիրության առարկան կրկին նախապես կազմված խոսքն է (նաև՝ լեզվական առանձին իրողությունը, օրինակ՝ հնչերանգը, շեշտադրությունը, բարբառային տարրի առկայությունը և այլն), ինչը, սակայն, վերլուծվում է միայն իմաստային-բովանդակային կողմ(եր)ը բացահայտելու նպատակով: Այսինքն՝ այդ լեզվական միավորը/տեքստը անշրջելի իրողություն է, որը կոնկրետ քրեական գործի հիմքն է, և որի ուսումնասիրությունը կատարվում է միայն այդ գործով առաջադրված հարցադրումները հաստատելու կամ ժխտելու նպատակով: Վերջիններս այնպիսի կառույցներ են, որոնք թելադրում են լեզվաբանական վերլուծության գործիքների ընտրություն, ինչով էլ պայմանավորված՝ մի դեպքում՝ առանցքային կարող է լինել հնչյունական, արտասանական հատկանիշների վերհանումը, մեկ այլ դեպքում՝ բառապատկերի, բառիմաստների մեկնաբանությունը, մի երրորդում՝ համեմատվող տեքստերի բովանդակային համընկնումների բացահայտումը և այլն: Ի տարբերություն դատական խոսքի տարատեսակ ձևերի կառուցվածքային և ներհամակարգային ընդհանրությունների՝ փորձաքննության ներկայացվող նյութերի լեզվական կառույցը խիստ անհատական է, չկրկնվող, պայմանավորված է գրողի/խոսողի հայեցողությամբ, դուրս է լեզվական/իրավական նորմի տիրույթից և ամեն անգամ պահանջում է առանձնակի քննություն:

Միջգիտակարգային բնույթը⁵

Փորձագիտական քննության այս տեսակը, ինչպես նաև դատալեզվաբանությունն ընդհանրապես, իրավաբանության և լեզվաբանության միջգիտակարգերից է, որում յուրաքանչյուրը պայմանավորում է մյուսի գոյությունը:

«Յուրաքանչյուր իրավաբանի համար մասնագիտական գրավոր խոսքին տիրապետելը անհրաժեշտություն է,- կարդում ենք գրքերից մեկում: Իհարկե, դատական գործընթացում դատավարության մասնակիցները իրենց դիրքորոշումներն ու առարկությունները հայտնում են բանավոր ելույթներով, սակայն դատավարության ընթացքը ընդգրկում է գրավոր մեծածավալ աշխատանք՝ հայցադիմում կամ դիմում, հայցադիմումի պատասխան, բողոք, գրավոր առարկություններ, միջնորդություններ, դատական ակտ և այլն: Երբ դատավարությունն ավարտվում է, և կողմերը լռում են, դատարանի ձայնը հանրությանը լսելի է դառնում հենց գրավոր խոսքի՝ դատական ակտի միջոցով, որը միակ համապարփակ վկայությունն է դատավարական ամբողջ ընթացքի»⁶: Անշուշտ, սա մասնավոր մեկ երևույթի բնորոշում է, որը, սակայն, լիարժեք բնութագրում է լեզվի դերը իրավագիտության մեջ:

Իրավաբանության մեջ⁷ լեզվի կարևորագույն «ներկայությունը» նախ՝ լեզվական այն դրսևորումներն են, որոնք, այսպես ասած, օրենքի հիմքն են (տերմիններ, կայուն կապակցություններ, խոսքային կադապարներ և այլն): Ասել է թե՛ իրավաստեղծման բոլոր գործընթացները սկսում են լեզվից և հանգում դրան: **Ապա՝** լեզվի իրավ(աբան)ական կողմը արտահայտվում է այդ լեզվով հաղորդակցվող մարդկանց իրավաբանական մեջ՝ անկախ նրանց վարքագծային դրսևորումներից:

Փորձաքննության գործընթացն իր հերթին սերտորեն առնչվում է իրավաբանությանը և բխում դրանից: **Նախ՝** փորձաքննությունն նշանակվում է համապատասխան օրենքը/հոդվածը խախտելու դեպքում, **ապա՝** փորձաքննության մեջ ըստ հարկի գործածվում են իրավաբանական տերմիններ, արտահայտություններ, հղում է արվում օրենքների, **հետո՝** խստորեն պահպանվում են շարադրանքի չեզոքությունը և իրավաբանական լեզվին ներկայացվող մյուս պահանջները: **Եվ հետո՝** լեզվաբան փորձագետը վերջնական եզրակացություն(ներ)ը շարադրում է՝ հիմք ընդունելով օրենքով սահմանվող ձևակերպումները:

⁵ Հարցը ծավալուն է, ենթադրում է առանձին քննություն, քանի որ, ըստ էության, սա անմիջաբար իրավաբանական մետալեզվին առնչվող խնդիր է: Պայմանավորված հոդվածի բովանդակությամբ՝ նպատակահարմար ենք գտնում հարցին անդրադառնալ ընդհանուր կողմերի նկարագրությամբ:

⁶ **Յու. Ավետիսյան, Ա. Մկրտչյան, Լ. Սարգսյան**, Իրավաբանական գրագրության լեզուն, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2019, էջ 7:

⁷ Իրավաբանական լեզվի առանձնահատկությունների մասին մանրամասն տե՛ս **Голев Н.** Юридический аспект языка в лингвистическом освещении, “Юрислингвистика: Проблемы и перспективы”, изд-во Алтайского государственного университета, Барнаул, 1999, էջ 11-58:

Ի վերջո՝ կազմված փորձաքննությունը իրավաբանական ուժ ունեցող փաստաթուղթ է՝ ապացույցի տեսակ⁸, որի հիման վրա դատավարական մարմինը որոշում է քրեական գործի հետագա ընթացքը:

Լեզվաբանական փորձաքննությունն նշանակելու պատճառները

Ընդհանրապես բոլոր տեսակի փորձաքննությունների նշանակումը կարգավորվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքով, ըստ որի՝ «փորձաքննությունը կատարվում է հետաքննության մարմնի աշխատակցի, քննիչի, դատախազի որոշման հիման վրա, երբ քրեական գործով նշանակություն ունեցող հանգամանքները պարզելու համար անհրաժեշտ են գիտության, տեխնիկայի, արվեստի կամ արհեստի, այդ թվում՝ համապատասխան հետազոտությունների մեթոդիկայի, բնագավառներում հատուկ գիտելիքներ»⁹: ՀՀ օրենսգրքերը չեն նշում կոնկրետ հանգամանքներ, պատճառներ, որոնց վերաբերմամբ նշանակվում է փորձաքննություն. դա պետք է իրականացվի բոլոր այն դեպքերում, երբ վարույթ ընդունված գործի քննության հիմք(եր)ում առկա են տեքստ, լեզվական միավոր՝ վիճահարույց/կասկածելի բովանդակությամբ կամ գրային պատկերով: Ընդ որում, լեզվաբանական փորձաքննությունը պարտադիր է, քանի որ «հետաքննության մարմնի աշխատակցի, քննիչի, դատախազի, մասնագետների, ընթերակների հատուկ գիտելիքների առկայությունը չի ազատում համապատասխան դեպքերում փորձաքննություն նշանակելու անհրաժեշտությունից»¹⁰:

Ուսումնասիրելով ոլորտը՝ առանձնացրել ենք հետևյալ հանգամանքները, որոնց վերաբերմամբ սովորաբար նշանակվում է և/կամ պետք է կիրառվի լեզվաբանական փորձաքննություն.

1. ԶԼՄ-ներում և պետական, պաշտոնական փաստաթղթերում ու դրանց շրջանառություններում լեզվական նորմից եղած այնպիսի խախտում, որը վնասում է խոսքի ճշտությունը, ճշգրտությունը, հստակությունը, հանգեցնում է տարրնկալումների:

2. Գրագողության, մտավոր սեփականության յուրացման և հեղինակային, այդ թվում՝ գրատպության իրավունքի խախտում:

3. Շփոթության աստիճանի նմանությունն առաջացնող անվանումների կիրառություն:

4. Անձի արժանապատվության և հեղինակության նվաստացում:

5. Անձին ուղղված վիրավորանքի, զրպարտության, բռնության, սպառնալիքի և թշնամանք հարուցող կոչերի/մտքերի/բառերի հրապարակում/տարածում:

6. Ազգային, կրոնական, ռասայական խտրականությունն արտահայտող կոչերի/ մտքերի/բառերի հրապարակում/տարածում:

⁸ Տե՛ս «ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք», հոդված 104: (<https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=68011>)

⁹ «ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք», հոդված 243:

¹⁰ Նույն տեղում:

7. Ազգային (ներազգային/միջազգային) թշնամանք հարուցող կոչերի/մտքերի հրապարակում/տարածում:

8. Ազգային փոքրամասնությունների հանդեպ կրոնական, մշակութային խտրականություն դրսևորելու կոչերի հրապարակում/տարածում:

9. Ցեղասպանության, ազգամիջյան կոտորածի և աստելության խոսքի այլևայլ դրսևորումների հրապարակում/տարածում:

10. Թմրանյութերի, ալկոհոլային խմիչքների, ծխախոտի բացահայտ և հանրային քարոզչություն:

11. Ահաբեկությամբ/բռնությամբ պարտադրված որևէ անձի կողմից արտաբերվող խոսքի հանրայնացում (այսպիսին կարող է լինել, օրինակ, գերու կամ մեղադրյալի խոսքը):

Անշուշտ, լեզվաբանական փորձաքննության շրջանակը չի սահմանափակվում միայն վերը թվարկվածներով: Կան քրեական գործերի այլևայլ հանգամանքներ, որոնք հնարավոր է պարզել միայն լեզվաբանական փորձաքննության միջոցով: Այդպես է, օրինակ, նվազագույնը երկու գրավոր կամ բանավոր խոսքերի հեղինակային պատկանելության հարցի որոշակիացման ու ճշգրտման խնդիրը. ձայնային հաղորդագրություններով խոսքի արտասանական յուրահատկությունների ձայնաբանական տարբեր հատկանիշների որոշարկմամբ հնարավոր է պարզել խոսողը նո՛ւյն անձն է, թե՛ երկու տարբեր անձինք: Կամ՝ ժամանակ առ ժամանակ խնդիր է ծագում պարզելու, թե երկու նույն տպագիր/ձեռագիր աղբյուրներից որն է բնօրինակը: Անշուշտ, յուրաքանչյուր դեպքի համար լեզվաբանական վերլուծության բազում մեթոդներից պետք է կիրառվի ամենից անհրաժեշտը:

Լեզվաբանական փորձաքննության մեթոդները

Ենթադրվում է, որ մեզանում երկու-երեք տասնամյակի ընթացքում պետք է մշակված լիներ որոշակի մեթոդաբանություն, պետք է նկարագրվեին որոշ մեխանիզմներ, կազմված լինեին տեսագործական ուղեցույցներ, որոնք մեթոդապես կուղղորդեին փորձագետին, մանավանդ որ արտաշխարհում այդպիսի ձեռնարկումների հաջողված և հիմնարար փորձը կա¹¹: Սակայն, ինչպես նշել ենք, այս ոլորտը դուրս է մնացել լեզվաբանական արդի ուսումնասիրությունների ծիրից գուցեև նորահայտ լինելու պատճառով: Յուրաքանչյուր լեզվաբան փորձագետ, առաջնորդվելով իր մասնագիտական հմտություններով և պատկերացումներով, լուծել է իր առջև դրված խնդիրը, որը երբեմն

¹¹ Տե՛ս **Тарланов З.** Методы лингвистического анализа, М., изд. “Юрайт”, 2019; **Кукушина О.** Методы анализа, применяемые в судебной лингвистической экспертизе (աղբյուրը՝ <https://core.ac.uk/download/pdf/235675353.pdf>); **Бастриков А., Бастрикова Е., Палеха Е.** Верифицируемые виды анализа спорного текста: допустимые методы лингвистической экспертизы (աղբյուրը՝ https://kpfu.ru/uz-rus/hum/arhiv/verificiruemye-vidy-analiza-spornogo-teksta_337218.html) և այլն:

հաջող չի ստացվել նաև անճիշտ ընտրված մեթոդի պատճառով: Ասենք, օրինակ՝ հանպատրաստից բանավոր խոսքի փորձաքննությամբ խոսողի տարածքային պատկանելությունը պարզելու համար չեն կարող վճռորոշ լինել խոսքի շարահյուսական, մասնավորապես շարադասական խախտումները, քանի որ դրանք այս կամ այն չափով առկա են յուրաքանչյուրի խոսքում՝ անկախ խոսողի նպատակադրումից: Դրան հակառակ՝ առաջնային կարևորություն ունեն, օրինակ, շեշտի, բառընտրության և բառօգտագործման յուրահատուկ դրսևորումները: Կամ՝ ապրանքանիշերի անվանումների՝ շփոթության աստիճանի նմանությունը պարզելու համար կարևորը ոչ միայն դրանց համեմատական վերլուծությունն է, այլև ապրանքային նշանի (օրինակ՝ պիտակի/փաթեթավորման) վրա առկա հարակից լեզվական միավորների (այդ թվում՝ այլալեզու) համալիր քննությունը:

Որքան էլ լեզվաբանական փորձաքննությունը գործնական միջավայրի ծնունդ է, այսուհանդերձ դրա իրականացումը պետք է ունենա խորապես գիտական բնույթ: Ասել է թե՛ լեզվաբանական փորձաքննությունը գիտական յուրովի հետազոտություն է, որի յուրաքանչյուր մաս պետք է լինի լեզվական առումով օբյեկտիվորեն փաստարկված և ապացուցելի, ինչը անմիջականորեն պայմանավորված է վերլուծության ճիշտ ընտրված մեթոդով (նաև՝ մեթոդաբանությամբ):

Մեթոդական հարցում, իհարկե, միակ հստակությունն այն է, որ հնարավոր չէ վերջնականապես ամրագրել մեթոդներ, որոնք բոլոր նյութերի համար կիրառելի լինեն նույն չափով: Սակայն կան բազում մեթոդներ, որոնք ձևավորում են փորձագիտական քննության գործիքակազմը:

- **Լսողական ընկալման վերլուծության մեթոդ.** բառացի վերականգնվում է խոսքը, ինչը թույլ է տալիս ճշգրտորեն վերարտադրել հաղորդակցական իրավիճակը խոսքի ստեղծման պահին, խոսողների թիվը, նրանց փոխհարաբերություններն ու դերը խոսքի պահին, մասամբ՝ ձայնագրության պայմանները, խոսող(ներ)ի տարածքային պատկանելությունը և այլն: Այս մեթոդը հնարավորություն է տալիս նաև ձայնի և խոսքի միջոցով նույնականացնելու խոսողին:

Բառագիտական վերլուծության մեթոդներ, որոնցից են.

- **Իմաստաբանական-հասկացական վերլուծության մեթոդ.** բացահայտվում են բառի հնարավոր բոլոր իմաստները՝ ուղիղ, փոխաբերական, տերմինային, հարանշանակային: Դա հնարավորություն է տալիս պարզելու խոսքում վիրավորանքի, սպառնալիքի, բռնության կոչերի, անձի արժանապատվությունը նվաստացնող արտահայտությունների, թշնամանք հարուցող մտքերի, ռասայական, կրոնական խտրականության գանազան լեզվամիավորների դրսևորման առկայությունը կամ բացակայությունը:

- **Բառապաշարային վերլուծության մեթոդ.** վերհանվում են բառապաշարային տարբեր միավորների գործածությունները, ինչպես նաև

ըստ անհրաժեշտության կատարվում է բառերի կառուցվածքային վերլուծություն: Տվյալների համադրությամբ հնարավոր է նախնական պարզել տեքստի հեղինակի հասարակական դերը, տարածքային և հասարակական պատկանելությունը, գրագիտության չափը: Այս եղանակով հնարավոր է կատարել նաև անձի և տեքստի հեղինակի նույնականացման վերլուծություն, վիրավորանքի, սպառնալիքի, բռնության կոչերի, անձի արժանապատվությունը նվաստացնող արտահայտությունների, թշնամանք հարուցող մտքերի, ռասայական, կրոնական խտրականություն արտահայտող խոսքերի վերլուծություն:

• **Ձևաբանական վերլուծության մեթոդ.** վերլուծվում են տեքստի/լեզվական կառույցի ձևաբանական բոլոր հատկանիշները, արձանագրվում են լեզվական նորմից եղած շեղումները, ընդգծվում է կիրառված տարբերակային ձևերի և կամ ձևերից մեկի համեմատական հաճախականությունը և այլն: Տվյալների համադրությամբ հնարավոր է նախնական պարզել տեքստի/խոսքի հեղինակի տարածքային պատկանելությունը, անվանումների՝ շփոթության աստիճանի նմանության առկայությունը, մտավոր սեփականության յուրացումը և այլն:

• **Շարահյուսական վերլուծության մեթոդ.** վերլուծվում են բառակապակցական միավորները, կապակցության եղանակների և միջոցների, նախադասության տեսակների կիրառությունները, նախադասության անդամների դիրքը, խոսքի տրամաբանական շեշտադրումները, ընդհատումները, բովանդակային մասերի փոխկապակցվածությունը: Մրանցից բացի՝ քանի որ բառն իր իմաստային հիմնական ծավալումները դրսևորում է ասույթի մակարդակում, հետևաբար այս վերլուծությամբ բացահայտվում են նաև բառային զուգորդումների իմաստային հնարավոր ընդգրկումները: Այս մեթոդով հնարավոր է պարզել մտավոր սեփականության յուրացումը և հեղինակային իրավունքին առնչվող որոշ հարցեր, բովանդակային-հասկացական կապերը, խոսողի տարածքային պատկանելությունը և այլն:

• **Ոճաչափական վերլուծության մեթոդ.** լեզվաոճական ուսումնասիրության մի եղանակ է, որը հիմնվում է նվազագույնը երկու տեքստերի լեզվական միավորների վիճակագրական վերլուծության վրա: Վերլուծվում են համեմատվող տեքստերում բառընտրության և բառօգտագործման, բառային զուգորդումների, շարահյուսական բոլոր իրողությունների, պատկերավորման և արտահայտչականության միջոցների և լեզվական այլնայլ երևույթների նույնությունը, համընկնելիությունը, հաճախականությունը և այլն, որոնք ներկայացվում են հստակ վիճակագրությամբ: Այս եղանակով հնարավոր է նախնական պարզել գրագործության առկայությունը և, ընդհանրապես, մտավոր սեփականությանն ու ձեռագրագիտությանն առնչվող հարցեր, տեքստի ստեղծման ժամանակը, հեղինակային պատկանելությունը և այլն:

• **Բովանդակային (այդ թվում՝ համատեքստային) վերլուծության մեթոդ.** տեքստի հաղորդագրության նախապես սահմանված կանոններով, հավաստի, ստուգելի և օբյեկտիվ ուսումնասիրության եղանակ է, որն ուղղված է այդ տեքստերում արտահայտված սոցիալական պրոցեսների (օբյեկտների, երևույթների, համատեքստի) բացահայտմանը: Որոշակի լեզվական միավորներ, օրինակ՝ թեմատիկ տեքստային հատվածներ, բնութագրվում են քանակական նկարագրով: Այն կիրառելի է միայն բացահայտ իմաստ ունեցող տեքստերում¹²: Սրա միջոցով հնարավոր է նախնական պարզել հեղինակի լեզվամտածողական կողմը, հասարակական միջավայրի պատկանելությունը, հեղինակային պատկանելությունը, երկու տեքստերի նմանության և/կամ կրկնօրինակման չափը և այլն:

• **Կառուցվածքային վերլուծության մեթոդ.** այս եղանակով կատարվում է տեքստի առանձին կառուցամասերի կառուցվածքային, բովանդակային վերլուծություն, նկարագրվում են կառուցվածքային միավորների իմաստային առնչությունները, հստակեցվում են տեքստի ամբողջականության/հատվածականության խնդիրները և այլն: Նախորդի նման սա ևս կիրառելի է միայն ամբողջական տեքստերի փորձաքննության դեպքում: Այս եղանակով հնարավոր է պարզել գրագողության առկայությունը և, ընդհանրապես, մտավոր սեփականությանն ու ձեռագրագիտությանն առնչվող հարցեր, հեղինակային պատկանելությունը, բովանդակային ամբողջականությունը, երկու տեքստերի համընկնելիության չափը և այլն:

• **Ոճագիտական վերլուծության մեթոդ.** կատարվում է տեքստի գործառական պատկանելության ճշգրտում, փոխաբերական կիրառությունների բացահայտում, համատեքստային և ենթատեքստային իրրողությունների վերլուծություն, խոսքում գնահատողական լեզվական միավորի կիրառությունները և այլն: Լինելով լեզվի ուսումնասիրության վերին մակարդակ՝ այս եղանակը գործառության առումով ունի նախորդների գրեթե նույն նշանակությունը:

Անշուշտ, թվարկվածները լեզվաբանական փորձաքննության մեթոդաբանության մի փոքր մասն են. կան բազում այլ եղանակներ քննությունը պատշաճ իրականացնելու համար: Սակայն առավել անխոցելի և օբյեկտիվ արդյունք հնարավոր է ստանալ այս գործիքակազմի համալիր կիրառության պարագայում: Այս դեպքում լեզվաբանի արհեստավարժությունն ու մասնագիտական խոր գիտելիքները պարտադիր պայմաններ են, բայց նաև ոչ բավարար. փորձագիտական աշխատանքի գործնական հմտությունները պետք է, այսպես ասած, վարժանքի ձևով ուսուցանվեն: Սա կարևոր է նաև մեկ այլ առումով. օրենքը քրեական պատասխանատվություն է սահմանում անգամ առանց հատուկ միտումի տրված սխալ եզրակացության դեպքում:

¹² Այս մասին մանրամասն տե՛ս **Ա. Ժամկոչյան**, Բովանդակության վերլուծությունը որպես մեթոդաբանության ուսումնասիրության մեթոդ, 19.05.2011 (http://www.noravank.am/arm/articles/security/detail.php?ELEMENT_ID=5781)

Փորձագետ աշխատելու և պատրաստելու խնդիրը ՀՀ-ում

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 85-րդ հոդվածը փորձագետի համար սահմանում է. «Փորձագետը քրեական գործով չշահագրգռված այն անձն է, որին քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի որոշմամբ կամ փորձաքննություն նշանակելու մասին որոշմանը համապատասխան՝ նշանակում է փորձագիտական հաստատության ղեկավարը գիտության, տեխնիկայի, արվեստի կամ արհեստի որևէ բնագավառում իր հատուկ գիտելիքներն օգտագործելով՝ գործի նյութերը հետազոտելու և դրա հիման վրա եզրակացություն տալու համար: Փորձագետը կարող է նշանակվել դատավարության մասնակցի առաջարկած անձանցից: Փորձագետը պետք է տիրապետի գիտության, տեխնիկայի, արվեստի կամ արհեստի որևէ բնագավառի բավարար հատուկ գիտելիքների»¹³: Մեզանում փորձագետի համար օրենսդրորեն այլ պահանջներ ամրագրված չեն. ազատ կարգավորվող դաշտ է: Մինչդեռ այլ երկրներում (օրինակ՝ Ռուսաստանում, Բելառուսում) օրենքը պահանջում է հատուկ որակավորում, այդօրինակ աշխատանք կատարելու վկայագիր և այլն:

Փորձագետից պահանջվող մասնագիտական կրթության փաստաթղթերի առկայությունը բավարար պայման չէ դատալեզվաբանական ճշգրիտ և ըստ հնարավորին օբյեկտիվ փորձաքննություն իրականացնելու համար: Այս հաստատ համոզմունքն ունենք մի շարք հիմնավորումներով: **Առաջին.** պայմանավորված ՀՀ բուհական կրթության հիմնախնդիրներով՝ ոչ բոլոր մասնագետներն ունեն իմացական այն մակարդակն ու կոմպետենտության որակները, որոնք կապահովեն փորձաքննության ճշգրիտ արդյունքներ: **Երկրորդ.** ՀՀ բուհական և հետբուհական կրթական ծրագրերում չկա որևէ դասընթաց, որը գոնե մասամբ կուղղորդի այսօրինակ աշխատանքներում և կապահովի, այսպես ասած, «հատուկ գիտելիքով»: Եվ **երրորդ.** սա առավելաբար գործնական ոլորտ է, որի վերաբերմամբ ՀՀ-ում չկան լեզվաբանի փորձագիտական հմտությունները գործնականում զարգացնող հստակ մեխանիզմներ: Ըստ էության, այսպիսի պայմաններում չի բացառվում նաև մասնագիտական ոչ պատշաճ պատրաստվածություն ունեցող անձի ներգրավումը գործընթացներում, ինչը լի է վտանգներով: Անձի ազատությունն ու անմեղությունը որպես բացարձակ արժեք ամրագրած իրավական դաշտում փորձագետի ընտրության հարցում ձևավորված է աշխատանքային միջավայր, որը խարսխված է ինչ-որ առումով անորոշ չափանիշների և անհամաչափ իրազեկվածության վրա: Դա կարող է հանգեցնել անցանկալի հետևանքների՝ կրկնակի փորձաքննություն, փորձագետի հարցաքննություն, կեղծ, անստույգ եզրակացություններ և այլն:

Այս ոլորտի փորձագետներ պատրաստելը ներկայումս խիստ կարևոր է. ԶԼՄ-ների և սոցկայքերի աշխույժ գործունեությունը, մարկետին-

¹³ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=68011>

գի զարգացումը, իրավաքաղաքական ծավալումները, գիտական գործունեության համաշխարհայնացման հնարավորությունները անընդհատ նոր մարտահրավերների առաջ են կանգնեցնում իրավական ոլորտին, և տեխնոլոգիաների զարգացման արդի փուլում առնվազն ճիշտ չէ այս բնագավառը առանց պատրաստված մասնագետների թողնելը:

Խնդրի լուծման ուղին առավել դյուրին է: Կարելի է **ա)** ՀՀ բուհերի մագիստրոսական ծրագրերում ներառել նույնանուն տեսագործնական դասընթաց՝ համապատասխան ոլորտների հետ երկշաբաթյա պրակտիկ գործունեության ապահովմամբ, **բ)** կազմակերպել վերապատրաստման դասընթացներ, **գ)** պարբերաբար անցկացնել վերաորակավորման քննություններ:

ЛИАНА САРГСЯН – Наблюдения по судебной лингвистике. – Судебная лингвистика – новая область в Армении. Разработанная и реализованная в практической среде, она игнорировалась при разработке теоретических положений, их реализации, методологии, обучении экспертов и других. Как междисциплинарное явление, она не получила достаточной проработки. Структурные и содержательные особенности текста четко не описаны. Закон предъявляет к эксперту некоторые неудовлетворительные требования и критерии. Учитывая важность этого явления, в настоящее время назрела необходимость развития и совершенствования сферы лингвистической экспертизы, в частности, для внедрения надежной системы подготовки лингвистических экспертов.

Ключевые слова: *судебно-лингвистическая экспертиза, терминология, выбор эксперта, методология, метод, лингвистическая интерпретация*

LIANA SARGSYAN – Observations on Forensic Linguistics. – Forensic linguistics is a newly emerging field in Armenia. Developed and implemented in a practical environment, it has remained neglected in developing and implementing theoretical provisions, in the issues of methodology, training experts, and others. As an interdisciplinary phenomenon, it lacks a sufficient amount of elaboration; the structural and content features to perform an examination are not clearly described. The law poses some unsatisfactory requirements and criteria for an expert. Given the importance of the phenomenon, there is currently a need to develop and improve the field of linguistic expertise, in particular, to introduce a sound system for training linguistic experts.

Key words: *forensic linguistic examination, term issue, choice of expert, methodology, method, linguistic interpretation*